

Отримано: 08.04.2021 р.

Прорецензовано: 16.04.2021 р.

Прийнято до друку: 23.04.2021 р.

e-mail: volodymyr.trofymovych@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2021-32-25-31

Трофимович В. Повернення в Західну Україну з таборів і спецпоселень учасників підпільно-повстанського руху (1956–1957). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2021. Вип. 32. С. 25–31.

УДК: 94 (477) «1956-1957»

Володимир Трофимович

ПОВЕРНЕННЯ В ЗАХІДНУ УКРАЇНУ З ТАБОРІВ І СПЕЦПОСЕЛЕНЬ УЧАСНИКІВ ПІДПІЛЬНО-ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ (1956–1957)

У статті на основі вивчення архівних матеріалів охарактеризовано повернення в західні області УРСР у 1956–1957 рр. із таборів і спецпоселень репресованих учасників українського націоналістичного підпілля. Розкрито біографічні епізоди колишніх оунівців і упівців. З'ясовано реакцію партійно-державних органів і місцевого населення на їх появу в рідних місцях.

Ключові слова: табір, спецпоселення, антирадянська діяльність, бандпосібник, націоналістичне підпілля, ОУН, УПА.

Volodymyr Trofymovych

RETURN TO WESTERN UKRAINE FROM CAMPS AND SPECIAL SETTLEMENTS OF PARTICIPANTS OF THE UNDERGROUND INSURGENT MOVEMENT (1956–1957)

In article the return to the Western Ukraine in 1956–1957 of the repressed participants of the Ukrainian nationalist underground and insurgent movement from camps and special settlements is analyzed. It is shown that during the process of destalinization the Soviet government decided to release from exile a number of groups of the special settlers. They paved the way for the return to Western Ukraine of former OUN members and UPA fighters. By May 1, 1957, almost 66,000 people had arrived there and began to influence the socio-political situation in the region. The party leadership of the republic requested the CPSU Central Committee to ban the transfer of “former leaders and active members of the Ukrainian nationalist underground” to the region. Using archival materials, which have been introduced into science for the first time, the author found out that the newcomers found themselves in extremely difficult conditions. Their homes and property had been confiscated. Due to the purposeful policy of the Party and Soviet authorities and the efforts of local activists, they were surrounded by an atmosphere of harassment, hatred, hostility and rejection. There were also dramatic, contradictory, taunting pages of previous activities of some of them towards their fellow countrymen. This led many to move to eastern provinces on their own, with resettlement, organised recruitment or to return to the places of prior exile.

Key words: camp, resettlement, anti-Soviet activity, collaborators of the gangs, nationalist underground, OUN, UPA.

Після вигнання з України німецьких окупантів її західні терени перетворилися на арену кривавого протиборства повстансько-підпільного руху та карально-репресивних органів, що супроводжувалось обопільним насильством, жахливими ексцесами, численними жертвами та стражданнями, безперервним вишукуванням «ворогів» і «підозрілих», основною причиною якого була репресивна політика тоталітарного режиму.

За участь у підпіллі ОУН та допомогу йому органи держбезпеки УРСР арештували за період 1944–1955 рр. 108 тисяч осіб. Із них 103828 – на території західних областей [2, арк. 51]. Упродовж 1944–1952 рр. із останніх було виселено на спец поселення 203662 особи [9, арк. 78]. Усвідомлюючи, що цілковитий розгром залишків націоналістичного підпілля ще попереду, автори доповідної записки в ЦК КПУ від 18 вересня 1956 р., проте, оптимістично рапортували: «Виконуючи вказівки партії, органи державної безпеки республіки під керівництвом партійних органів і за допомогою населення на початку 1956 року закінчили ліквідацію збройних банд і організованого підпілля українських буржуазних націоналістів» [11, с. 581].

Як відомо, після XX з'їзду КПРС пришвидшився процес десталінізації [детальніше про це див.: 1, с. 101-112]. Свідченням цього, зокрема, стали прийняті у 1956 р. постанови Ради Міністрів СРСР: «Про додаткове зняття з обліку деяких категорій спецпоселенців» (березень) і «Про зняття обмежень по спецпоселенню з членів сімей українських та білоруських націоналістів, що звільняються із заслання на поселенні» (травень), згідно яких із заслання звільнялася низка категорій спецпоселенців. Водночас керівництво ЦК КПУ, як свідчив його лист до ЦК КПРС від 25 вересня цього ж року, було надзвичайно стурбоване тим фактом, що останнім часом близько 40 тисяч звільнених із місць ув'язнення та заслання прибули в західні області республіки. Вважаючи це недоцільним і небезпечним, воно висловлювало прохання заборонити останнім проживати в краї. «Численні факти говорять про те, – акцентувалось у документі, – що частина повернених із ув'язнення націоналістів не залучається до праці, веде антирадянську пропаганду, відновлює між собою зв'язки і тероризує радянських громадян, особливо активістів, які брали участь у боротьбі з ними» [12, с.551].

І хоча офіційна Москва не осмілилася піти назустріч усім побажанням «молодшого брата», проте погодилася на певні обмеження в цьому питанні. Враховуючи це, у листопаді 1956 р. Президія Верховної Ради республіки затвердила указ «Про заборону колишнім керівникам і активним учасникам українського націоналістичного підпілля, які були засуджені і відбули покарання, повертатися в західні області Української РСР» [12, с. 34].

Питання повернення й адаптації до нових умов колишніх учасників підпільно-повстанського руху залишаються практично недослідженими у вітчизняній історіографії (лише окремі аспекти теми заторкнуті у працях В. Барана [1] та Ю. Киричука [10]).

Спіраючись, насамперед, на вперше введені у науковий обіг архівні матеріали, автор здійснив спробу простежити повернення репресованих оунівців і упівців у місця колишнього проживання та реакцію на це владних структур і місцевого населення.

Станом на 1 листопада 1956 р. до західних областей із таборів і спецпоселень повернулося 46987 осіб, раніше засуджених за антирадянську діяльність. У тому числі: 3374 керівників різного рівня та бойовиків ОУН, 7140 учасників підпільної мережі та 36473 «бандпосібників» [2, арк. 170]. На кінець року їх тут налічувалося вже 60 тисяч [10, с. 308].

Із них у сільському господарстві працевлаштувалося 16794 особи, промисловості – 8965, радянських установах і організаціях – 1591. Близько 12-ти тисяч ніде офіційно не працювали. 6 тисяч виїхали до східних областей УРСР або повернулися до місць попереднього заслання чи родичів на спецпоселенні [2, арк. 179].

Серед керівників підпілля ОУН, які повернулися впродовж 1956 р., були: Лев Козак, Степан Арсенич-Березовський, Григорій Фридрих, Іван Яковлів, Афанасій Ішук, Дмитро Гирюк, Йосип Пашечко, Микола Прядун, Євдоким Скоропляс, Павло Волошенюк, Трохим Сидоркін, Іван Клим, Олександр Горецький, Дмитро Шандрук, Микола Філоник [3, арк. 9-13]. Зокрема, на територію Львівської обл. тоді прибуло біля 7 тисяч осіб, засуджених за антирадянську діяльність. Серед них – більше півтори тисячі колишніх учасників ОУН та УПА. Чимало їх у минулому займали керівні посади. Наприклад: провідник Перемишлянського надрайону ОУН Іван Кучерепа; заступник міністра здоров'я Українського Державного Правління, утвореного 30 червня 1941 р., доктор Олександр Барвінський; керівниця жіноцтва Дрогобицького міського проводу ОУН(м) Любов Якубовська-Вітвицька; донька головнокомандувача Української Галицької Армії, членкиня Львівського окружного проводу ОУН Марія Коцуба-Тарнавська [3, арк.10-11; 5, арк. 45;8, арк.43-44]. Значна їх частина оселилась у Львові: Віра Свенціцька, Віра Лемех, Володимир Зданевич-Ковальський, Володимир Макар, Степан Олійник, Іван Кучерепа [3, арк. 9-11].

Упродовж 1 січня – 20 квітня 1957 р. за межі західних областей УРСР виїхало 1004 особи. За переселенням – 114, оргнабором – 148 та самостійно – 704. Арештовано 78 колишніх в'язнів, які повернулися з таборів [8, арк.45].

Колишній політреферент Букачівського району ОУН Ярослав Сеньківський заявив представникам влади, котрі пропонували йому залишити Івано-Франківщину: «Вас налякали мадярські події і хочете, щоб ми – прибулі з таборів – виїхали». Інший оунівець із Рогатинського р-ну І. Воробець відповів у березні 1957 р. представнику радянської влади: «Спочатку я думав виїхати з району, але потім дізнався, що нас хоче виселити районне керівництво через свої забаганки, то передумав. Я нікуди не поїду, так як рішення уряду на цей рахунок немає. Якщо мене вважають винним, нехай арештовують та виселяють». Виселена до Одеської обл. колишня заступниця районного референта

пропаганди ОУН Ганна Кисилиця написала наприкінці березня 1957 р. у листі оунівцю Михайлу Кисилиці: «Ми дурні, що виїхали з села. Я точно впевнилася, що закону про виселення нема. Нам сказали і ми повірили. Нікуди не виїжджай» [3, арк. 202-203].

Деякі колишні учасники націоналістичного підпілля з Івано-Франківської обл. – Ф. Мокрий, Ф. Олейник, Я. Галушка, котрі самостійно виїхали до Одеської та Донецької областей, невдовзі повернулись у рідні села. Вони пояснювали, що не могли на сході прописатися та влаштуватися на роботу. С. Петриняк, який у червні 1956 р. прибув із заслання до с. Розтоки Косівського р-ну Івано-Франківської обл., заявив, що нікуди виїжджати не буде. Якщо його спробують виселити примусово, буде переховуватися. Мешканець Галицького р-ну писав 13 березня 1957 р. своєму сину, оунівцю П. Шкобрію: «Михайла Починного викликали. На це він відверто сказав, що я нікуди не поїду. Інші говорять те ж саме. Так що нині усі залишаються на своїх місцях і нікуди не виїжджають» [3, арк. 203-204].

Із заслання впродовж 1956 р. прибували й родичі керівників підпілля ОУН та УПА. Зокрема: мати, сестра, дружина та син Головнокомандувача УПА Романа Шухевича; сестра Степана Бандери; батько, мати та брат останнього провідника ОУН в Україні Василя Кука; сестра Крайового провідника ОУН на ПЗУЗ Володимира Робітницького; батько референта пропаганди Військової округи «Заграва» Степана Костецького; дружина Генерального секретаря внутрішніх справ УГВР Ростислава Волошина; сестра Львівського крайового провідника ОУН Зиновія Тершаковця; дружина самопроголошеного Крайового проводу ОУН Степана Янішевського, мати керівника розвідки ПУН Михайла Белейчука; брат керівника Кременецького окружного проводу ОУН Фоки Россоловського; мати і сестра командира ВО-3 «Лисоня» Василя Бея; батько, мати і сестра останнього провідника ОУН Чортківської округи Ілярія Сказінського [3, арк.15-18; 6, арк.157-159; 8, арк.43-44].

Багато звільнених із ув'язнення намагалися оселитися в містах і промислових поселеннях. Так, у Львові осіло біля двох тисяч осіб. При цьому лише 198 прибулих були жителями міста до арешту [8, арк. 43-44].

Вони одразу почали впливати на суспільно-політичну ситуацію в регіоні. Так, до Заставнівського р-ну Чернівецької обл. повернувся колишній учасник боївки ОУН Бурик. Його дружина, котра зразково працювала дояркою в місцевому колгоспі «Більшовик» та була прийнята парторганізацією кандидатом у члени КПРС, під впливом чоловіка відмовилась отримувати кандидатську картку. На збори в колгоспі імені Жданова Ківерцівського р-ну Волинської обл. у липні 1956 р. зайшов колишній оунівець Степанович, який нещодавно повернувся із табору. Після цього жоден із колгоспників не хотів виступати, хоча до того вони охоче це робили. Приблизно тоді ж подібний випадок трапився у с. Жорнище того ж р-ну. Коли додому прибули з ув'язнення арештовані 1948 р. учасники молодіжної організації ОУН на чолі з Юхимом Смолином, спостерігався спад оптимізму радянських активістів. Колгоспники поводити себе насторожено, а частина молоді перестала ходити до клубу. У той же час до с. Пуків Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. повернулося 19 колишніх оунівців і «бандпосібників». Вони відмовилися вступати до колгоспу та не приховували своїх антирадянських поглядів [2, арк. 155-156]. Голова сільради с. Лаврів Луцького р-ну Волинської обл. повідомляв органам КДБ, що повернення з ув'язнення оунівців негативно вплинуло на трудову дисципліну в колгоспі. Вони не лише відмовляються виходити на роботу, а й агітують на саботаж інших [2, арк. 185].

У зв'язку з тим, що будинки репресованих були продані, знесені, віддані колгоспникам або переселенцям із Польщі, передані школам, лікарням, клубам, повертатися більшості з них було нікуди. Окрім того, збройна боротьба радянської влади з оунівським підпіллям була свіжою у пам'яті багатьох людей, а поява його учасників викликала б обурення у багатьох активістів і колгоспників.

Задля вивчення ситуації, що склалася, бригада співробітників ЦК КПУ та КДБ при РМ УРСР виїхала до низки сіл західних областей [7, арк. 45]. Наприклад, було з'ясовано, що з 583-х будинків, конфіскованих у виселених родин десяти сіл Львівської та Дрогобицької обл., 238 розібрано та вивезено, у 194-х мешкають переселенці із Польщі та місцеві колгоспники, у 84-х розміщені школи, лікарні, клуби, бібліотеки, дитсадки, сільради, правління колгоспів, магазини та інше. Лише 67 будинків займали родичі виселених сімей [3, арк.6]. Окрім того, у депортованих було конфіковано: худобу, сільськогосподарський інвентар, меблі та інше майно. У більшості випадків воно було продане або роздане колгоспникам. При цьому документально це майже ніколи не фіксувалося. За підрахунками районних фінансових органів, приблизна вартість одного конфіскованого господарства складала 3160 крб. Отже, виходячи із цих даних, лише у Чернівецькій обл. оцінка конфіскованого

майна 65906 виселених сімей складала понад 200 мільйонів крб. Якщо враховувати, що воно реалізувалося за значно заниженими цінами (корова коштувала від 65 до 350 крб.), а у більшості випадків передавалося безкоштовно, сума конфіскованого зростає у кілька разів [7, арк. 45-52].

До с. Верин Миколаївського р-ну Львівської обл. прибув із ув'язнення Андрій Оприско, котрому вдалося повернути свій будинок, у якому розміщувався дитячий будинок імені Хрущова. Подібний випадок трапився в с. Демня того ж району. Колишній оунівець Петро Марунчин шляхом погроз змусив трьох учителів виселитися з будинку, який йому раніше належав. У квітні 1956 р. до Шумського р-ну Тернопільської обл. повернувся зі спецпоселення Андрій Стельмах. Невдовзі після цього його брати прийшли до голови місцевого колгоспу. Від останнього вони вимагали звільнити будинок прибульця, де розміщалося правління колгоспу [3, арк. 6-7].

Загалом за березень – листопад 1956 р. органи КДБ зафіксували 204 випадки спроб самовільного захоплення конфіскованого майна, його пошкодження та нищення [2, арк. 209]. Так, наприкінці вересня співробітники КДБ Волинської обл. арештували колишнього оунівця Бишту, котрий, повернувшись із ув'язнення, підпалив раніше конфіскований у нього будинок [2, арк. 187].

Виходячи із ситуації, що склалася, начальник секретаріату КДБ при РМ УРСР Литвинов направив 31 березня 1956 р. до ЦК КПУ листа на 15 сторінках із обґрунтуванням недоцільності повернення в західні області колишніх членів ОУН [7, арк. 22].

Згадані вище заходи підтримували багато радянських активістів на місцях, які прибулим із ув'язнення прямо заявляли про недоцільність перебування останніх у населеному пункті. З с. Ільковичі Сокальського р-ну Львівської обл. вони вигнали 33-річного Е. Калюгу. Учасника боївки ОУН Притулу, котрий повернувся до Нестеровського р-ну, колгоспні активісти зустріли запитаннями про вбитих ним людей. Не витримавши тиску, він виїхав з області. Прибулий до м. Золочів учасник оунівського підпілля Чучман скаржився товаришам: «Я не думав, що навіть близькі люди нас так зустрічатимуть на рідній землі». Ситуація доходила до того, що колишні оунівці змушені були скаржитися на погрози до міліції. Наприклад, такий випадок трапився у Сокальському р-ні Львівської обл. [8, арк. 49].

Повернувшись до с. Веселівка Великодедеркальського р-ну Тернопільської обл., І. Петрошук писав у листі у лютому 1957 р. своєму співакмернику Григорію Климовичу: «Мене не так легко викурити з України, з наших прекрасних садів у мертву тундру, але життя змушує. Хлопці уже виїхали майже усі, лише Семенюк каже, що буде до самого кінця, доки не візьмуть за шию» [3, арк. 237; 11, с.579]. Свого часу керівник юнацького осередку ОУН Богдан Олексюк, який повернувся з таборів до Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., на пропозицію виїхати за межі Західної України заявив: «Мені нікуди їхати, тут моя родина. Ваша родина там, на сході, ось ви туди і їдьте, а я нікуди не поїду» [3, арк. 243].

До с. Тумир Галицького р-ну Івано-Франківської обл. у липні 1956 р. прибув Василь Сегедин. Невдовзі до нього додому прибула група односельчан на чолі з Михайлом Савчуком. Останній вимагав показати місце, де бойовики ОУН закопали тіло його батька. Після цього, остерегаючись за своє життя, В.Сегедин повернувся до Воркути. Колгоспниця с. Глупанин Здолбунівського р-ну Рівненської обл. Софія Баюн під час зустрічі із Єрофієм Хмелем, який повернувся з табору, побила його вилами. При цьому заявляла, що помститься за вбивство свого чоловіка. За кілька днів той змушений був виїхати із села.

У серпні 1956 р. бригадиром колгоспу ім. Сталіна в Луцькому р-ні Волинської обл. призначили «бандпосібника» ОУН Івана Шеверду. Протестуючи проти цього, місцеві колгоспники впродовж двох днів не виходили на роботу, вимагаючи його звільнити.

Під впливом обставин від багатьох колишніх учасників ОУН та УПА відмовлялися навіть їхні сім'ї. Коли мешканець с. Загайці Шумського р-ну Тернопільської обл. Богачук повернувся до своєї дружини Агафії (зразкової колгоспниці) та двох дітей, вона його прогнала, заявляючи, що не хоче жити із вбивцею. Після цього він виїхав до сестри в м. Кременець Тернопільської обл. [2, арк. 6-7]. Заступник голови колгоспу с. Викоти Самбірського р-ну Львівської обл. Михайлик зауважив стосовно прибулих: «Дуже зарано на них демократія упала» [2, арк. 2].

За даними В. Барана, до кінця 1956 р. зі 60 тисяч прибулих у західні області осіб 6 тисяч залишили їхні території: 600 повернулись до місць, де відбули строк; понад 5 тисяч самостійно виїхали до східного регіону республіки і близько 400 – за оргнабором та згідно переселення. У цьому ж році, реалізуючи вказівку Президії ЦК КПУ, було притягнуто до кримінальної відповідальності 388 колиш-

ніх оунівців і упівців, які повернулись у Західну Україну, зокрема, 259 із них – в останні два місяці року [1, с.108]. З оперативних міркувань на території Волинської обл. залишили 8 осіб. Троє з них – Мелетій Семенюк, Михайло Колянко та Іван Брек проходили по справі «Павутина» [3, арк. 126].

На території Тернопільської обл. у квітні 1957 р. виїзд затягувало 18 осіб. Вони пояснювали своє рішення необхідністю допомогти своїм сім'ям посадити город, відсвяткувати у родинному колі Пасху, відсутністю теплового одягу та інше. Частині оунівців, які з'явилися у рідних селах, місцеві органи влади дозволили залишитися. Серед них: Степан Захарків, Ілля Куриляк, Ірина Гуменюк, Василь Когут, Михайло Бавровський, Степан Малинський, Степан Ятищук [3, арк. 214-221].

У Дрогобицькій області 28 осіб, які дали згоду на виїзд, під різними приводами його відклали. Одні з них мотивували своє рішення тим, що довгий час не бачили рідних і хочуть разом із ними відсвяткувати Пасху. Інші обґрунтовували це важким матеріальним становищем батьків. Частина взагалі категорично відмовилася залишати межі області. Так, у Миколаївському р-ні таку позицію зайняли четверо осіб. Наприклад, Іван Швед заявив: «Чого ви від мене хочете? Чому ви мене змушуєте вербуватися та виїжджати. До нас на «Роздолбут» вербують та направляють людей з інших міст. Натомість нас змушують кудись виїжджати». Під час бесіди з уповноваженим по оргнабору Микола Кузан з Добромільського р-ну заявив: «Я свій строк відбув, звільнений з ув'язнення та маю право жити там, де мені захочеться. Тому я нікуди не поїду. Якщо маєте таке право, арештуйте мене знову, судіть та везіть туди, де я був, чи куди хочете. Більше мене щодо цього не викликайте». Подібним чином відповіли представникам влади Йосип Павловський з Жидачівського та Ігор Дубас із Старосамбірського р-нів [3, арк. 146-147].

Значна кількість місцевих жителів, особливо радянських активістів, підтримували заходи влади. Колгоспниця з с. Залокоть Підбузького р-ну Анна Кропивницька заявляла: «Добре, що їх забирають від нас. Краще б їх взагалі не відпускали з тюрем». Мешканець цього ж району Василь Кенц нагадав своєму знайомому: «Коли 1947 р. судили бандитів, то обіцяли, що вони більше сюди повертатися не будуть. Тепер вони повернулися та ще й хочуть хорошої роботи...». Під час розмови з оперативним співробітником 17 лютого 1957 р. житель с. Бродниця Дрогобицького р-ну Юрій Шуругайло зауважив: «Даремно їх звільнили й дозволили повернутися. Народ переживає, що ці бандити будуть знову мстити народу, особливо бояться ті, які виступали на судах свідками. Добре, якби цих бандитів забрали від нас. Люди жили б спокійніше». Голова колгоспу с. Гостинцеве Мостиського р-ну Василь Шевчук заявив у присутності односельчан: «Правильно роблять, що відправляють бандитів назад. Їх не потрібно було взагалі звільняти» [5, арк. 146-147].

Фіксувалися випадки повторного повернення з місць виселення. Наприклад, у Судово-Вишенському р-ні таких було половина – 6 з 12-ти. В інших районах траплялися лише поодинокі випадки [3, арк. 148-149].

Агент «Лебедєв» повідомив 19 лютого 1957 р. Берестечківському апарату КДБ: «З с. Перемиль виїхали усі колишні бандити ОУН. Це дуже добре, а то я жив в селі і боявся їх через те, що виступав на суді свідком. Та й населення обурюється тим, що колишні бандити вільно ходять селом» [3, арк. 132]. Колгоспник с. Твориничі Локачинського р-ну Волинської обл. Григорій Зінчук у бесіді зазначив: «Правильно роблять, що відселяють їх звідси. Взагалі їм не потрібно було дозволяти повертатися, та й самі вони не зрозуміло для чого приїхали. Взяти хоча б оунівця Войтовича, він ходив і душив людей, а тепер сидить як вовк вдома, не хоче показуватися людям на очі» [3, арк. 133].

Житель с. Потутори Бережанського р-ну Тернопільської обл. Дмитро Вальків заявив у розмові з колгоспниками: «До нашого села прибуло з ув'язнення багато людей і ніхто з них не працює. Як виселили одного ледаря, так інші це відчували й відразу приступили до роботи...» [3, арк. 277]. Вчителька школи с. Новосільці Ходорівського р-ну Дрогобицької обл. Раїса Мандзюк у бесіді з своїми колегами підкреслила: «Правильно роблять, що їх виселяють звідси. Після цього справи в колгоспі пішли краще. Які раніше не хотіли на роботу, тепер приступили до праці» [4, арк. 96].

На початку 1957 р. начальник міліції Микулинецького р-ну Тернопільської обл. отримав поштою кілька анонімних листів із схваленням виселення оунівців. У одному з них, який надійшов із с. Петрики, зазначалося: «Ви знаєте, що в кожному селі є такі люди, які мають з бандерівцями особисті конфлікти. Тепер вони бояться ходити ввечері вулицями. Просимо Вас застосувати заходів до осіб, які заважають нам жити. Звертаємося до Вас з питанням, чому в інших селах виселяють тих, які повернулися з тюрем, а в с. Петрики майже у кожній хаті живуть бандерівці. Якщо Ви не можете нічого зробити, ми будемо звертатися до обласного прокурора, а якщо й він не допоможе, тоді до

керівництва республіки». В іншому листі зазначалося, що в с. Острів повернувся з ув'язнення Остап Сушко та знову організовує своїх «друзів», намагаючись відновити боротьбу за «Самостійну Україну» [4, арк. 94].

Колишній оунівець Іван Шторгин категорично відмовився виїжджати: «За минуле я покарання відбув, звільнився із зняттям судимості. Якщо я ще в чому винний, арештуйте мене та судіть. Покажіть мені закон, який забороняє проживати вдома, і тоді я виїду. Проте я вважаю це черговою вигадкою КДБ» [3, арк. 227-228]. Мешканець Великоборківського р-ну Тернопільської обл. Мар'ян Замора не приховував, що після виселення брата Віктора ще більше зненавидів радянську владу [4, арк. 95]. Е. Тарасюк, повернувшись із таборів до с. Чаруків Луцького р-ну Волинської обл., заявляв: «Я знаю, чому наших усіх хочуть звідси вивезти. Наші люди в Львівській обл. мали сутичку і когось вбили. На виїзд у східні області я не погоджуюсь. Нехай мене везуть під штиками» [3, арк. 248]. Викликаний на бесіду стосовно виселення мельниківця Павло Горошко з с. Вербовець Лановецького р-ну Тернопільської обл. відверто відповів: «Я знаю, що ви боїтеся, коли нас багато сконцентровано, тому й пропонуєте нам виїхати». Під впливом сільського активу у лютому 1957 р. він разом із сім'єю переселився до Кримської обл. [4, арк. 95]. Повернувшись із ув'язнення до м. Тернопіль, В. Лябак писав у листі до мешканця с. Мокруша Канського р-ну Красноярського краю: «Знову шурують нашого брата. Багато вже виїхало з Західної України. Мене викликав управляючий нашого тресту, розпитував відносно нашої справи, за що сидів у таборах. На цьому поки що закінчилося... Нині викликають до МВС лише тих, які були засуджені одразу після війни, а також терміном на 15-20 років та тих, які двічі арештовувалися за одне й те ж. Хто приїжджає в Західну Україну з ув'язнення, їх ніде не прописують. Ні в селі, ні в місті. Так що хочеш, не хочеш, а виїхати повинен. Можна оселитися за Збручем. Багато наших виїхало до Криму. Одне добре, що не силою забирають, а дозволяють виїхати куди хочеться» [3, арк. 229].

Частина підпільників, які повернулися з таборів додому, зіткнулися з погрозами зі сторони односельчан. Наприклад, у с. Юстинівка Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. з'явився колишній боївкар ОУН Володимир Сорока. Під тиском місцевих жителів він був змушений переїхати за 8 км. у с. Білокриниця Кременецького р-ну тієї ж області. Проте звідти теж змусили його виселитися. Після цього В. Сорока із сім'єю виїхав до Воркути. У с. Іванівка Великоглибочецького р-ну повернувся учасник антирадянського підпілля З. Кашуба. Того ж дня до його будинку прийшли з сокирами та палками колгоспниці. Вони стверджували, що їхніх чоловіків і синів в минулому, за його участі, вбили поліцаї. Жінки погрожували йому смертю. Наступного дня З. Кашуба виїхав із села [4, арк. 96].

Численні факти свідчать про те, що радянські активісти всіяко підтримували виселення колишніх оунівців. Так, колгоспники з с. Кам'янобрід Яворівського р-ну Львівської обл. Лука Ророт та Олексій Карвацький стосовно заборони проживання боївкарів Івана Андрусіва та Федора Васишина заявили: «Правильно роблять наші радянські органи влади, що виселяють таких типів, так як вони принесли багато шкоди чесним людям». Мешканець с. Королівка Бродівського р-ну Павло Михальчук відреагував на повернення до в'язниці свого односельчанина-оунівця наступним чином: «Касянчука арештували правильно, він не хотів працювати в колгоспі і поводить себе зухвало». Жителька з с. Скварева Красненського р-ну Анастасія Шура так відгукувалася про учасника українського підпілля Дмитра Кузьму: «Таких як він потрібно було взагалі залишити в тюрмі. Якщо все-таки відпустили, нехай живе десь на сході». Колгоспниця с. Жуків Поморянського р-ну Анастасія Новосядла стверджувала у бесіді з агентом «Чорним»: «Правильно робить радянська влада, що пропонує колишнім бандитам виїхати з Західної України, а якщо вони не виїдуть, то знову будуть робити те ж саме, що в 1944–1945 рр.» [3, арк. 170-171].

Однак, не дивлячись на утиски, вчорашні в'язні намагалися повернутися в Західну Україну. У Винниківському р-ні Львівської обл. один із них – Зарума – заявив у приватній розмові: «Я розумію, що мені буде не зовсім затишно тут залишатися, але мені наказали перебувати саме тут» [8, арк. 49].

У лютому 1957 р. органи КДБ завели агентурну справу «Мрійники» на оунівців, які у попередньому році повернулися до Львова: Ярослава Сагора, Михайла Витинського, Володимира Качура, Лева Смика. За даними агента КДБ «Олі», вони заявляли, що на випадок виселення з міста перейдуть на нелегальне становище та створять боївку [5, арк. 161-163]. Колишній бандерівець Мелетій Семенюк писав у грудні 1956 р. до Казахстану своєму родичу Роману Семенюку: «Я поки що прописаний у Львові. Всерівно весь час проганяють з міста. Думаю влаштуватися десь у себе на станції. Сина

Чупринки (Авт. – Юрія Шухевича) знову забрали. Тепер роблять новий маневр, щоб ми виїжджали за межі України» [3, арк. 237].

Станом на 1 квітня 1957 р. у Львівській обл. залишилося проживати 6455 осіб, які повернулися з місць ув'язнення: «посібників» – 3186, учасників оунівського підпілля – 776, боївкарів ОУН – 308, інших осіб, засуджених за антирадянську діяльність, – 2185. Під нагляд органів обласного УКДБ потрапило 600 осіб. У середовищі «прибульців» вони завербували 158 агентів [3, арк.164-168].

Чимало українських націоналістів, повернувшись, позиціонували своє перебування в таборах як «мучеництво». Розповідали оточуючим, що страждали за «Самостійну Україну», обіцяли продовжувати боротьбу. Так, Петро Петришин розповідав агенту КДБ, що не зломився в'язницею, а, навпаки, загартувався. Випробував себе та свої переконання, познайомився із багатьма сильними духом особистостями. На його думку, багатьом людям в'язниця принесла б «користь» [8, арк. 44]. Педагог за освітою, 34-річний Гургаль, який повернувся на Львівщину, сказав агенту КДБ: «Я народився націоналістом і мені в'язниця не страшна. Буду боротися, скільки буду жити» [8, арк. 47].

Органи КДБ станом на 1 травня 1957 р. зафіксували 65779 осіб, які повернулися в західний регіон із таборів, де відбували покарання за антирадянську діяльність. У тому числі 43497 колишніх учасників ОУН і УПА, а також їхніх симпатиків. Із них: керівників – 738, рядових підпільників – 19305, «бандпосібників» – 22497, інших – 957 [5, арк. 180].

Отже, у процесі десталінізації радянським урядом були прийняті постанови, згідно яких із заслання звільнялася низка категорій спецпоселенців. Вони відкривали шлях до повернення в Західну Україну репресованих оунівців і упівців. До 1 травня 1957 р. сюди прибуло майже 66 тисяч осіб, які стали впливати на суспільно-політичну ситуацію в краї. Партійна верхівка республіки звернулася до ЦК КПРС із проханням заборонити переїзд до регіону «колишніх керівників і активних учасників українського націоналістичного підпілля». Прибулі опинились у надзвичайно складних умовах. Їхні будинки, майно тощо були конфісковані. Завдяки цілеспрямованій політиці партійно-радянських органів і зусиллям місцевих активістів, навколо них була створена атмосфера цькування, ненависті, ворожнечі, несприйняття. Давалися взнаки також драматичні, суперечливі, дражливі сторінки колишньої діяльності частини з них стосовно земляків. Це змушувало багатьох виїжджати до східних областей самостійно, за переселенням, оргнабором або повертатися до місць попереднього заслання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баран В. Україна : новітня історія (1945–1999 рр.) Львів, 2003. 670 с.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 2. Спр. 2758. 245 арк.
3. ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2824. 258 арк.
4. ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2825. 381 арк.
5. ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2852. 353 арк.
6. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75385. 175 арк.
7. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 0908. 113 арк.
8. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 0911. 126 арк.
9. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 0919. 124 арк.
10. Киричук Ю. Український національний рух 40-50 років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів, 2003. 464 с.
11. Літопис УПА. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959. Київ; Торонто, 2001. 647 с.
12. Літопис УПА. Нова серія. Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. Кн. четверта. 1949–1959. Київ; Торонто, 2003. 717 с.

References

1. Baran V. Ukraina : novitnia istoriia (1945–1999 rr.). Lviv, 2003. 670 s.
2. Kyrychuk Yu. Ukrainiyskyi natsionalnyi rukh 40–50 rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka. Lviv, 2003. 464 s.
3. Litopys UPA. Nova seriia. T. 3: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: dyrektyvni dokumenty TsK Kompartii Ukrainy. 1943–1959. Kyiv, Toronto, 2001. 647 s.
4. Litopys UPA. Nova seriia. T. 7: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partiii, NKVS–MVS, MDB–KDB. Kn. chetverta. 1949–1959. Kyiv, Toronto, 2003. 717 s.